

HVA ER REGNSKAPSMANIPULASJON, OG HVORDAN KAN DEN BEST AVDEKKES? ^R

En gjennomgang av større regnskapsskandaler og metodene som ble benyttet

FINN KINSERDAL er siviløkonom, statsautorisert revisor og har doktorgrad fra Norges Handelshøyskole- der han er førsteamanuensis og underviser i finansregnskap og verdsettelse. Han er også hos EY der han bl.a. tidligere har hatt ansvar for olje- og energisektoren i Norden og revisjonsvirksomheten i Norge.

SAMMENDRAG

Regnskapsmanipulasjon (*earnings management*) er bevisste avvik fra regnskapsreglene og balanserte estimater. Denne artikkelen diskuterer først hva regnskapsmanipulasjon er, hvor ofte den skjer, og hva konsekvensene er. For å kunne gjenkjenne og avdekke regnskapsmanipulasjon gjennomgås en rekke relevante nasjonale og internasjonale regnskapsskandaler fra de senere årene. Dette bildet

systematiseres ved å se på hva teori og empiri sier om motivene for regnskapsmanipulasjon, og i hvilke tilfeller det er høyere frekvens av regnskapsmanipulasjon. Basert på denne gjennomgangen presenteres så et scoreskjema som gjør det mulig å sette en samlet score på risikoen for regnskapsmanipulasjon. Dette verktøyet kan være nyttig i praktisk arbeid.

HVA ER REGNSKAPSMANIPULASJON?

I den akademiske litteraturen er misbruk av regnskapsfleksibilitet ofte omtalt som *earnings management*. Andre bruker begrepene *kreativ regnskapsføring* eller *regnskapsmanipulasjon*. En av de mest siterte definisjonene av regnskapsmanipulasjon er fra Healy og Wahlen (1999):

«Earnings management occurs when managers intentionally use judgement in financial reporting and in structuring transactions to alter financial reports to mislead some stakeholders about the underlying economic performance of the firm or to influence

contractual outcomes that depend on reported accounting numbers.»

Det er grunn til å merke seg at denne definisjonen er begrenset til ekstern rapportering. *Earnings management* omfatter regnskapsmanipulasjon i all finansiell rapportering, ikke bare manipulering av resultatet, som ordlyden kanskje tilsier. Begrepet omfatter kun bevisste handlinger. En feilvurdering eller utilsiktet feil er ikke det samme som regnskapsmanipulasjon.

Regnskapssvindler har ikke en tilsvarende presis definisjon, men kan sies å finne sted når regnskapsmanipu-

lasjonen er så vesentlig at den er klart utenfor loven og er gjenstand for straffeforfølgelse. Dette er imidlertid en semantisk diskusjon. IFRS, herunder rammeverket, sier at finansiell rapportering skal være komplett, nøytral og uten (vesentlige) feil. Bevisste brudd på dette, for eksempel bevisst optimisme eller pessimisme ved fastsetting av estimater, er uansett brudd på IFRS og *earnings management*.

SKJER REGNSKAPSMANIPULASJON OFTE?

Dette spørsmålet kan være vanskelig å besvare fordi de færreste tilfeller av regnskapsmanipulasjon blir oppdaget, offentlig kjent og/eller etterforsket. Dichev et al. (2013) har gjennomført en undersøkelse blant 375 CFO-er i amerikanske selskaper. CFO-ene mener at mer enn 30 prosent av ikke-børsnoterte selskaper og nesten 20 prosent av børsnoterte selskaper til en viss grad bedriver regnskapsmanipulasjon. 23 prosent av respondentene mente at manipulasjonen medførte feil i nettoresultatet på mer enn ti prosent. De fleste brukere vil nok anse det som vesentlig. Regnskapsmanipulasjon blir imidlertid ofte først offentlig kjent når selskapet går konkurs, etter et lederskrifte eller etter et oppkjøp, altså når nye øyne tar en nærmere titt på den finansielle rapporteringen. Annen regnskapsmanipulasjon må antas å skje ofte, men forblir utenfor det offentlige kjennskap.

Den kanskje mest kjente regnskapsskandalen etter år 2000 er den som skjedde i det amerikanske selskapet Enron, som presenteres senere i artikkelen. Denne skandalen førte til at lovgivere, revisorer, brukere og ledere tok en ekstra titt på regnskapet også til *andre* selskaper. Dette resulterte i en markant økning i rapporterte feil og korrigeringer av tidligere års feil. Mer enn 1800 (av cirka 12 000) SEC¹-registrerte selskaper omarbeidet sine regnskaper i 2006! Merk at slik omarbeiding av regnskapet bare er nødvendig når feilene er vesentlige (jf. IAS 8, tilsvarende for andre standardsettere). Selskaper som rapporterer om feil i resultatene, må også regne med granskning fra tilsynsmyndigheter og kan risikere straff. Derfor er det nok en rekke mindre feil som ikke er rapportert.

Regnskapsskandaler er ikke noe nytt fenomen. En av de største regnskapsskandalene i USA, Kreuger & Toll i 1932, bidro til innføring av US Security Act, mer omfattende regnskapsrapportering og innføring av lovpålagt revisjon.

Den trolig største regnskapssvindelen i Norge er heller ikke av nyere tid. I 1880-årene var Arendal Norges største skipsfartsby; større enn både Oslo og Bergen. Skipsredere og banker var tett sammenvevd i byen, og rederiene grunnla Arendal Privat Bank i 1875. Administrerende direktør i banken var den stigende stjernens skipsreder Axel Herlofsen. Men Arendals seilskipsflåte skulle bli utkonkurrert av dampskipene. Da Herlofsen og hans egen virksomhet kom i økonomiske problemer, løste han det med lån fra banken. Han kamuflerte lånet ved å rapportere noe annet til styret enn det som stod i regnskapsbøkene. Da det ble oppdaget, gikk banken konkurs. Virkningen for Arendal var katastrofal: Arendal Sparebank gikk også konkurs, mange redere og deres selskaper med lån og innskudd gikk konkurs, og arbeidernes oppsparte innskuddsmidler var borte. Arbeidsledigheten steg raskt til 50 prosent, og cirka 20 000 utvandret til USA de neste årene. Arendal kom aldri tilbake som storby.

NOEN STORE REGNSKAPSSKANDALER OG METODER SOM BLE BRUKT

Det er alltid nyttig å lære av historien. Derfor vil jeg gjennomgå noen av de største regnskapsskandalene i nyere tid og trekke frem hvilke områder i regnskapet som ble manipulert, og hvordan svindelen ble gjennomført. Områdene er gruppert som følger:

1. Inntekter resultatføres for tidlig
2. Transaksjoner med nærstående parter for å kamuflere tap
3. Balanseføring fremfor kostnadsføring
4. Overvurderte eiendeler / utsatte nedskrivninger
5. Balanseføring av eiendeler som ikke finnes
6. Manglende avsetning for forpliktelse

Det kom en rekke regnskapsskandaler like etter krakket i aksjemarkedet i 2001. Enron var ikke det første, men det største og mest kjente eksemplet. Mange velrenommerte selskaper er på listen over selskaper som begår svindel, og ikke bare, som man kanskje kunne forvente, raskt voksende nye selskaper. Alle de store

1. Det amerikanske børstilsynet, Securities and Exchange Commission (SEC).

TABELL 1 Noen store kjente internasjonale regnskapsskandaler etter år 2000.

SELSKAP	ÅR	REVISOR	BESKRIVELSE AV SENTRALE FEIL
Enron	2001	Andersen	Special Purpose Entities, for tidlig resultatføring, manglende nedskrivning
Cisco	2001	PWC	Varelager overvurdert \$ 2,8 mrd
JDS Uniphase	2001	EY	Manglende nedskrivning av goodwill og driftsmidler \$40b
World Com	2002	Andersen	For mye balanseført \$ 10 b
Tyco	2002	PWC	Feil i oppkjøpsvurdering
Adelphina	2002	Deloitte	Feil inntektsføring av kabel-TV-inntekter
Xerox	2002	KPMG	Overvurdert / for tidlig inntektsføring \$ 6 b
AOL-Time Warner	2002	EY	For sen nedskrivning av goodwill \$ 54 b
Olympus Corporation	2011	EY	Manglende nedskrivning
Toshiba	2015	EY	For mye balanseført på lager og prosjekter under tilvirkning

revisjonsselskapene er på listen, og som kjent måtte Arthur Andersen avvikle virksomheten som følge av Enron-skandalen.

Noen av de største og mest kjente internasjonale regnskapsskandalene etter år 2000 er oppført i tabell 1.

FOR TIDLIG INNTEKTSFØRING

Tidspunktet for inntektsføring er spesielt vanskelig når selskapet leverer tjenester over tid. Noen kjente eksempler på svindel med for tidlig inntektsføring omfatter Xerox (se eksempel 1), Sponsor Service (se eksempel 2), IT Factory, Prosolvia og Enron (Enron er omtalt under transaksjoner med nærstående):

Eksempel 1 Xerox (USA)

Xerox Corporation har i flere tiår vært blant Fortune 500s største bedrifter. I 2002 omarbeidet Xerox sine regnskaper som reflekterte feilperiodiserte inntekter på mer enn tre milliarder dollar i årene fra 1997 til 2000. Xerox betalte bøter på til sammen ti millioner dollar i straff; det høyeste i SECs historie.

Hvordan gjorde de det?

Den misvisende inntektsføringen var stort sett knyttet til leieavtaler. Leieavtalene hadde ofte tre komponenter: verdien av utstyr (inntektsføres umiddelbart ved salg), inntekter på service på utstyret (inntektsføres over leieavtaleperioden) samt leieinntekt eller finansinntekt på utlån/lån knyttet til utstyret (inntektsføres over tid). Xerox henførte for mye av samlet vederlag til selve utstyret, blant annet ved hjelp av for høy diskonteringsfaktor på fremtidige utbetalinger, og ved å

beregne for høye marginer ved salg av utstyr i forhold til de marginene de hadde ved salg av tjenester. Dermed ble inntekter regnskapsført for tidlig og viste høyere vekst enn realiteten. Xerox feilklassifiserte også rundt 1 milliard dollar i engangsgevinster som vanlige driftsinntekter. Analytikere og andre som verdsetter aksjer, tilegner økte driftsinntekter mer vekt enn engangsgevinster. Derfor kan slik manipulasjon medføre i høyere aksjeverdi.

Eksempel 2 Sponsor Service (Norge)

Sponsor Service skaffet reklame- og sponsoravtaler til sports- og kulturarrangementer. Selskapet var ledet av Terje Bogen, som ble berømt for å levere skistaven til Oddvar Brå da staven brakk i langrennsstafetten i VM i Oslo i 1982. Sponsor Service hadde en sterk omsetningsvekst fra 1981, planla en børsnotering, men gikk konkurs i 2003. Bogen ble dømt til fem års fengsel. I Norge regnes dette som en av de største regnskapsskandalene.

Hvordan gjorde de det?

Inntektene skal etter NGAAP regnskapsføres når det vesentligste av risiko og kontroll knyttet til tjenesten er overført. Sponsor Service inntektsførte inntekter for en del kontrakter før de de facto var avtalt eller signert. Bogen hevdet i retten at han ikke hadde noe kjennskap til bokføringen; dette ble gjort av regnskapsførere og revisorer. Dommen slår imidlertid fast at det var Terje Bogen selv som instruerte de ansatte i å gjennomføre bokføringen av de omstridte kontraktene. En illustrasjon av mangel på substans

på en inntektsført kontrakt: En av kontraktene skulle være med Aker, representert ved forretningsmann og hovedaksjonær Kjell Inge Røkke. I retten sa Røkke at det kun hadde vært ett møte hvor det bare var løselige diskusjoner om å inngå en sponsorkontrakt, men Aker var ikke veldig interessert.

TRANSAKSJONER MED NÆRSTÅENDE PARTER FOR Å KAMUFLERE TAP

Regnskapssvindelen skjer ved transaksjoner med nærstående parter, og motivet er oftest å unngå å ta tap i situasjoner der selger i realiteten fortsatt sitter med risikoen. Kjente eksempler er Enron (eksempel 3) og Olympus. I Finance Credit i Norge ble i tillegg regnskaper forfalsket.

Eksempel 3 Enron (USA)

Enron Corporation var et amerikansk energiselskap basert i Houston. Ved konkursen i 2001 hadde Enron rundt 20 000 ansatte. Det var et av verdens største energihandelselskaper, med en omsetning på nesten 111 milliarder dollar i 2000. Fortune kåret Enron til Amerikas mest innovative selskap seks år på rad, delvis fordi Enron introduserte mange nye typer energihandelskontrakter og dominerte flere energimarkeder. Den profilerte styrelederen Kenny Lay hadde aggressive vekstmål for selskapet. På slutten av 2001 ble det avslørt at regnskapene var kraftig og systematisk manipulert. Kenny Lay ble funnet skyldig i regnskapssvindel i 2006, men døde kort tid etter. Skandalen forårsaket oppløsningen av revisjonsgiganten Arthur Andersen, som var revisor for Enron.

Hvordan gjorde de det?

Enron er kanskje best kjent for etableringen av Special Purpose Entities (SPE); selskaper med kun ett/én (eventuelt få) aktiva/kontrakt(er) med et meget bestemt formål. Da energiprisene falt, hadde Enron betydelige urealiserte tap på en rekke energikontrakter. For å skjule tapene ble kontraktene solgt til bokført verdi eller med en gevinst til SPE-selskapene, som var opprettet med dette som formål. SPE-ene var hovedsakelig finansiert av Enron eller eksterntfinansiert med garantier fra Enron. Egenkapitalen var minimal (gjørne så lav som én prosent av total kapitalen), og selskapene var eid og kontrollert av nærstående til Enron, som kunne være konsernsjef Lay selv og hans finansdirektør. Ettersom SPE-

ene fremstod som selvstendige selskaper, unngikk Enron å konsolidere SPE-ene i sitt konsernregnskap. Siden transaksjonene ble oppfattet å være armlengdetransaksjoner og hadde skjedd ganske nylig, gjorde ikke revisor tilstrekkelige undersøkelser av SPE-ene. Revisor ble heller ikke informert om garantiene eller eierskapet til SPE-ene. Regnskap og egenkapital i SPE-ene så ut til å være i skjønneste orden, og Enron sine fordringer/lån til SPE-ene så sunne ut. Enron hadde også tvilsom regnskapspraksis på andre områder. Blant annet inntektsførte Enron hele gevinsten på solgte energikontrakter umiddelbart, selv om energien ikke var levert.

BALANSEFØRING FREMFOR KOSTNADSFØRING

Eksempel 4 WorldCom (USA)

WorldCom Inc. var et stort amerikansk telefonselskap. Det var kjent for gjentatte ganger å omarbeide sine regnskaper og var en pioner innen det som ble kalt proformaregnskap (non-GAAP-oppstilling). WorldCom gikk konkurs i 2003 og ble med det den største konkursen noensinne i USAs historie. Konsernsjef Bernard Ebbers eide en betydelig mengde aksjer i WorldCom og satte høye vekstmål. Det ble påvist at han sterkt oppmuntret til tvilsomme regnskapsprinsipper. Han ble funnet skyldig i økonomisk utroskap og dømt til fengsel i 25 år.

Hvordan gjorde de det?

Svindelen i WorldCom var relativt enkel. Selskapet balanseførte verdier som burde vært kostnadsført eller i hvert fall nedskrevet; totalt på mer enn ti milliarder dollar. 3,9 milliarder dollar ble for eksempel feilaktig balanseført som eiendom, anlegg og utstyr ved at løpende vedlikehold på telefonlinjer, inklusive lønn til arbeiderne, ble balanseført. Analytikere hadde mistanke om at noe var galt, men det var interne revisorer som fant og rapporterte svindel. Internrevisoren som rapporterte feilen, hadde selv store aksjeopsjoner med en verdi på cirka 900 000 dollar rett før kollapsen.

OVERVURDERTE EIENDELER / UTSATTE NEDSKRIVNINGER

Eksempel 5 Toshiba (Japan)

Toshiba Corporation er et stort japansk industrikonsern som produserer alt fra atomreaktorer til mikrobrikker

og hvitevarer. Toshiba ble rammet av den globale krisen i 2008, og i 2011 fikk kjernekraftulykken i Fukushima etter tsunamien alvorlig innvirkning på etterspørselen etter atomreaktorer. I de påfølgende årene var det et betydelig press for å gjenopprette høy fortjeneste. For hele 2016 rapporterte Toshiba tap på rundt seks milliarder dollar, og kursen falt med 37 prosent. En del av tapet var relatert til faktisk verdinedgang, men selskapet har innrømmet at rundt to milliarder dollar skyldtes at eiendeler hadde vært overvurdert siden 2008. Selskapet fikk en bot på 60 millioner dollar for å ha manipulert regnskapene.

Hvordan gjorde de det?

Toshibas regnskapsmanipulasjon stammer primært fra overvurdering av varelager og verdien av prosjekter i arbeid. Overvurderingen skyldtes dels at for mye kostnader ble balanseført på lager, samt manglende nedskrivning fordi komponentprisene i elektronikkmarkedet er jevnt fallende. Videre overvurderte Toshiba verdien av prosjekter ved at man undervurderte totale prosjektkostnader.

BALANSEFØRE EIENDELER SOM IKKE FINNES

Eksempel 6 Parmalat (Italia)

Parmalat SpA er et multinasjonalt italiensk meieri- og matselskap og var globalt ledende på melk med lang levetid. Selskapet gikk konkurs i 2003 med et tap på 14 milliarder euro; Europas største konkurs til da. Etter tiden viste at Parmalat hadde vært teknisk insolvent, sannsynligvis tilbake til 1990.

Hvordan gjorde de det?

Mest kjent er forfalskningen av 3,9 milliarder euro som stod på en konto på Cayman Islands. Selskapets revisor fikk en bekreftelse fra Bank of America på innskuddet, men brevet var forfalsket, og det fantes ikke noe innskudd. Parmalat utførte også regnskapsmanipulasjon på andre områder. Parmalat eide fotballklubben Parma AC, som balanseførte kontrakter med spillerne som immaterielle eiendeler. Slik balanseføring er etter gitte kriterier tillatt etter IFRS. Men både type spillere og beløp var manipulert. Den bokførte verdien av fotballspillere, 279 millioner euro i 2002, var for eksempel høyere enn i to mye mer kjente europeiske fotballklubber; Manchester United og Juventus. Ut over dette inntektsførte Parmalat feilaktig salg av 300 000 tonn melkepulver til Cuba til en verdi av 620 millioner dollar. Hvis tallene var riktige, ville

cubanere vært oversvømt av melk. Parmalat fakturerte samme beløp to ganger, én ekte og én falsk. Begge fakturaene ble bokført og inntektsført, men bare én faktura ble sendt til kunden.

MANGLENDE AVSETNING FOR FORPLIKTELSE

Regnskapsreglene er spesielle når det gjelder betingede utfall. Det skal kun settes av midler dersom det er sannsynlighetsovervekt for utbetaling. Dermed er man prisgitt subjektive vurderinger fra ledelsen på sannsynlighet for ulike utfall. Et kjent eksempel er ABB (eksempel 7).

Eksempel 7 ABB (Sverige/Sveits)

ABB er et globalt svensk/sveitsisk selskap. For å bli børsnotert på New York Stock Exchange i 2001 måtte selskapet endre regnskapsprinsipper fra IAS til US GAAP. I denne prosessen ble det avdekket betydelige forpliktelser knyttet til asbest som tidligere hadde vært skjult. ABB rapporterte tap på mer enn syv milliarder svenske kroner. Det var det første tapet i selskapets historie siden 1934. Regnskapene var svært komplekse, blant annet som følge av en rekke oppkjøp, og var vanskelige å sammenligne på tvers av tid og med sammenlignbare selskaper. ABB er også kjent for å betale ut en av de største pensjoner/fallskjermmer i svensk historie. Konsernsjefen Percy Barnevik mottok mer enn 100 millioner dollar da han trakk seg i 1996. Han har også, uten styrets kjennskap, signert en tilsvarende kontrakt for sin etterfølger. Da dette ble offentlig, betalte begge disse tilbake en betydelig del av de mottatte ytelsene.

Hvordan gjorde de det?

Brukerne fikk først vite om asbestforpliktelsene til ABB i det omarbeidede US GAAP-regnskapet. I alt 940 millioner euro var avsatt i 2001-regnskapet. Tidligere, i IAS-regnskapene, var disse forpliktelsene kun omtalt i generelle vendinger uten å nevne asbest eller beløp, og var i stor grad vurdert som betingede forpliktelser (ikke kostnadsført). Ved nærmere gjennomgang aksepterte man ikke dette under US GAAP. Det ville heller neppe blitt akseptert under IAS-/IFRS-regler. ABB hadde også overført deler av forpliktelsene (delvis kostnadsførte) til relaterte, men ikke-konsoliderte selskaper eller selskaper under avvikling, og dermed holdt beløpene unna konsolidert driftsresultat.

MOTIVER FOR REGNSKAPSMANIPULASJON

For å avdekke om det er risiko for regnskapsmanipulasjon, bør man være klar over ledelsens motiver, som i hovedsak kan grupperes som (Giroux, 2004):

1. maksimering av verdi for eierne
2. maksimering av personlig gevinst for ledelsen

Regnskapsmanipulasjon med mål om å maksimere verdien for eierne er normalt knyttet til skjønning av overskudd eller egenkapital for å øke aksjekursen eller verdien ved kjøp og salg av virksomhet. Imidlertid kan et lavere resultat også øke verdier for eiere, hvis dette resultatet gir lavere skatter og avgifter, høyere subsidier, mindre konkurranse på grunn av at færre går inn i markedet, mindre press på prisene i leverandør-kunde-forhandlinger eller mindre press på å gi fra seg andel av overskudd til ansatte.

Regnskapsmanipulasjon som tar sikte på å maksimere personlige gevinster for ledelsen, er ofte assosiert med bonusordninger knyttet til inntjening eller aksjekurser. Ledelsen kan imidlertid ha egne motiver for regnskapsmanipulasjon. Den ønsker å skjule dårlig ledelse eller å fremstå mer vellykket for omverdenen. Det å vise at ledelsen har kontroll og leverer som lovet, anses som viktig for de fleste og tegn på godt lederskap. Overskudd like over budsjett eller like over analytikernes inntjeningsestimater blir sett på som bra. Teori og empiriske studier har vist at stabil inntjening øker aksjekursen, fordi variansen (risiko) og dermed diskonteringsrenten blir lavere (Barth, Elliot & Finn, 1999; DeAngelo, 1999). Forskning har påvist at regnskapsmanipulasjon ved utjevning av overskuddet finner sted: Noe av overskuddet skjules for å trekkes frem «på en regnværsdag» (Burgstahler & Dichev, 1997). De anslår at åtte til tolv prosent av selskapene som leverer et nullresultat, har utført regnskapsmanipulasjon. Videre anslår de at omtrent 30–44 prosent av selskapene med en reell liten nedgang i resultatet, blåste opp inntjeningen for å vise en liten (fortsatt) vekst.

NÅR ER DET HØY SANNSYNLIGHET FOR REGNSKAPSMANIPULASJON?

Stuart (2011) har i sitt *fraud triangle* definert hvilke situasjoner som har høyere sannsynlighet for misligheter og dermed regnskapsmanipulasjon. Disse er

gruppert som 1) *grad av press på ledelsen*, 2) *muligheter for svindel uten å bli oppdaget*, og 3) *rasjonalisering av svindelen*.

Det generelle *presset* på ledelsen om inntjening varierer på tvers av kulturer. I noen land vurderes suksess og fiasko strengere enn andre (LaPorta et al., 1998). Betydningen av aksjemarkedet i det enkelte land spiller også en rolle (Leuz et al., 2003). Videre har høyere eierkonsentrasjon (Leuz et al., 2003) en tendens til å legge mer press på ledelsen.

I mange av de kjente regnskapskandalene har det vært en voldsom vektlegging av suksess, kraftig vekst eller det å levere gode resultater. Ofte har ledelsen selv gått høyt ut med disse målene, føler seg så presset til å levere, og begynner etter hvert å manipulere med regnskapene for å kunne nå målene. WorldCom er kroneksempel på et selskap med aggressive vekstmål. Andre eksempler på selskaper med uttalte høye vekstmål og som samtidig er nykommere, er Enron, Kraft & Kultur, IT Factory og Prosolvia. Eksempler på selskaper som lovet spesielt gode resultater, er Xerox, Toshiba, Olympus, ABB og Parmalat.

I tillegg er press situasjonsbestemt, hvor særlig følgende forhold gir økt risiko for regnskapsmanipulasjon:

- insentivkontrakter
- økonomiske vanskeligheter
- kapitalmarkedshendelser
- endringer i ledelsen
- endringer i regnskapsregler

Det må også foreligge *mulighet for å drive regnskapsmanipulasjon*. Ledelsen vil vurdere hvor enkelt det er å utføre regnskapsmanipulasjon uten å bli oppdaget. Følgende kontrollmekanismer internt og eksternt synes særlig å påvirke grad av regnskapsmanipulasjon:

- antall personer involvert i sentrale deler av i regnskapsutarbeidelsen (Messier et al., 2012)
- kvalitet, grad av uavhengighet og tidsbruk på fastsetting av regnskapet i styret og revisjonsutvalg (Messier et al., 2012)
- kvalitet, uavhengighet og revisjonshonorar til revisor (LaPorta et al., 1998)
- kvalitet på lover, regulering relatert til regnskaps-svindel og krav til regnskapsinformasjon (LaPorta et al., 1998)

TABELL 2

INSENTIVER TIL REGNSKAPSMANIPULASJON	FREKVENNS (88 CASER)
a. sikre personlig vinning (økt bonus, økt egen opsjons-/aksjeverdi)	35
- herav påvist å direkte påvirke aksjekursen	12
b. dekke over svake resultater	28
c. møte krav fra kreditorer eller andre	5
d. møte resultatforventning i markedet	2
e. annet	6

- grad av formelle reaksjoner, sanksjoner og straff fra myndigheter, regulatorer, tilsyn og børser (LaPorta et al., 1998)

Endelig spiller *rasjonalisering* en viktig rolle. Gitt press, belønninger og muligheter til å utføre regnskapsmanipulasjon er det ledelsen som tar beslutningen om den faktisk utfører regnskapsmanipulasjon. Rasjonalisering er holdningen eller tankeprosessen der personene rettfærdiggjør sine handlinger for seg selv, eller de har andre moralske begrunnelser (LaPorta et al., 1998). Teori og empiri i psykologi viser at tendensen til kriminalitet og svindel er svært avhengig av individuelle personlige faktorer som personlig moral, personlig økonomi, ambisjoner og så videre.

Til tross for disse kjennetegnene er sannsynligheten for kriminalitet og svindel svært vanskelig å forutsi ex ante (Stuart, 2011).

Det er likevel *ett* fascinerende trekk som går igjen i de mest spektakulære regnskapssvindelsakene: *De har hatt meget karismatiske, men samtidig sterke og dominerende ledere*. Eksemplene her er mange: I Enron ble det sagt at Kenneth Lay og konsernsjef Jeff Skilling hadde *larger than life*-personligheter. I WorldCom var den sterke konsernsjefen Bernard Ebbers den som satte retninger for både strategi og regnskap. I Norden kan nevnes to eksempler på dominerende og hyllede ledere: Refaat El-Sayed, leder for Fermenta, ble «Manager of the Year» i 1984 og «Swede of the Year» i 1985. Senere oppdaget man at hans påståtte doktorgrad var falsk. Percy Barnevik var en meget markant leder i ABB, har vunnet mange bedriftslederpriser og ble gjentatte ganger regnet som en av verdens ti mest respekterte næringslivsledere.

Jones (2011) har sett på frekvenser av ulike typer regnskapsmanipulasjon i 88 selskaper med påvist regnskapssvindel (tabell 1). Personlig vinning og tildekking av svake resultater er de hyppigste insentivene/motivene for regnskapssvindel.

Brukere av regnskapet bør derfor være oppmerksomme på hvilke insentiver som kan foreligge for å utføre regnskapsmanipulasjon.

ET SCORESKJEMA TIL HJELP FOR Å AVDEKKE RISIKO FOR REGNSKAPSMANIPULASJON BASERT PÅ TEORI OG EMPIRI

Som vist ovenfor er det stor variasjon i de metoder som benyttes for regnskapssvindel. Nesten alle elementer i resultatregnskapet og balansen kan bli misbrukt. Bedrageri varierer fra ren forfalskning til misbruk av fleksibiliteten i regnskapsreglene. Enron-saken involverer stort sett hele skalaen, og man kan lure på om det i det hele tatt er mulig for en ekstern bruker å oppdage regnskapssvindel eller regnskapsmanipulasjon som et styre, revisor eller interne varslere eller regulatorer ikke har sett.

For å ta for seg de viktigste punktene når en skal vurdere om regnskapet er manipulert, bør man innledningsvis stille spørsmål som:

- Hvilke regnskapsmessige problemstillinger er spesifikke for bransjen?
- Hvilke regnskapsvalg har blitt gjort av ledelsen?
- Er regnskapsprinsippene de samme som for andre selskaper i bransjen?
- Har regnskapsprinsipper endret seg over tid?
- Hva er de kritiske estimatene?

- Hva er de viktigste begrensningene i den informasjonen som er presentert i årsregnskapet, noter og utfyllende rapporter?

Svarene på slike spørsmål hjelper brukeren til å avgjøre hvor man skal begynne å lete og særlig være kritisk. Som et utgangspunkt kan brukeren få en indikasjon på kvaliteten av rapportert finansiell informasjon ved å vurdere forretningsmodell, bransjen hvor selskapet driver, og regnskapsprinsippene som er benyttet i årsrapporten. Hvis selskapet opererer innenfor detaljhandelen, er det sjelden stor regnskapsfleksibilitet med hensyn til inntektsføring, og følgelig bør man ikke bruke for mye tid på å lete etter regnskapsmanipulasjon på det området. Salg og innbetalinger skjer samtidig, og de fleste utgifter er direkte relatert til salg. Måleproblemer er stort sett relatert til anleggsmidler og varelager. På den annen side er selskaper med langvarige prosjekter, som entreprenørselskaper, skipsverft og it-programvareutviklere/-konsulentselskaper, utsatt for målefeil. Inntektsføring skjer i samsvar med produksjonen, og det er betydelig usikkerhet knyttet til både totale inntekter og kostnader samt fullføringsgrad underveis i prosjektet. Tilsvarende er risiko for målefeil større hos selskaper med transaksjoner som omfatter flere komponenter (for eksempel oppsplitting i maskinvare, programvare, vedlikehold/oppdatering programvare, opplæring og service), kompleks finansiering og omfattende bruk av finansielle derivater eller sikring.

I tabell 3 på neste side har jeg vist hvordan man kan lage en generell score for om det foreligger risiko for regnskapsmanipulasjon. Tabellen er basert på Beest et al. (2009), Dichev et al. (2013) og Gaynor et al. (2016).

En score nær 5 indikerer liten risiko for regnskapsmanipulasjon, mens en lav score indikerer høyere risiko. Forfatteren har ikke definert eller testet empirisk terskelverdier. Forfatteren har i eksemplet her vektet alle spørsmålene likt, men det kan opplagt vurderes om visse svar burde vektas høyere eller lavere. Den beste måten å få en indikasjon av høy eller lav risiko for regnskapsmanipulasjon på er å gjennomføre scoretesten for flere selskaper i samme bransje.

HVA HAR BLITT GJORT FOR Å UNNGÅ REGNSKAPSMANIPULASJON?

Tiltakene for å stramme inn og prøve å begrense regnskapsmanipulasjon kan grupperes slik:

MINDRE FLEKSIBILITET I REGNSKAPSREGLENE

US GAAP, definert av FASB, er det mest detaljerte og omfattende regnskapssystemet i verden. Inkludert alle standarder, grunnlag for konklusjoner og offisielle tolkninger og retningslinjer fra FASB ble det sagt å omfatte mer enn 10 000 sider i 2001.

EU/EØS-land, inkludert Norge, implementerte IFRS for børsnoterte foretak i 2005. IAS på den tiden var kjent for å være mindre detaljert, hadde langt mer fleksibilitet, flere regnskapsalternativer og var mer prinsippbasert enn US GAAP.

Både US GAAP og IAS hadde svakheter, og regnskapsjuks forekom under begge regimer.

IASB og FASB har utviklet mer detaljerte regler det siste tiåret, inkludert mer detaljerte fortolkninger og eksempler, og har fjernet alternativer og fleksibilitet. Omfanget av opplysninger har økt betydelig. FASB ønsker å bli mer prinsippbasert.

Dichev et al. (2013) spurte en stor gruppe av CFO-er i USA om de mente regnskapet var mer eller mindre fleksibelt enn for 20 år siden. 81 prosent mener at det er mindre fleksibilitet enn tidligere, og tiltakene har i den forstand virket.

Så lenge regnskapene er basert på estimater på mange områder, vil det likevel alltid være rom for å manipulere regnskapet for ledere. Land som Japan, India og Kina har implementert modifiserte versjoner av IFRS de siste årene. I disse landene har regnskapsregulering og regnskaps- og revisjonsprofesjonen kortere tradisjon enn i USA og EU. Flere av verdens største børsnoterte selskaper er fra disse landene. Kanskje må vi regne med at nye regnskapskandaler vil komme, spesielt i Japan, India og Kina.

BEDRE HÅNDHEVING OG TILSYN

I USA ble en ny lov, Sarbanes-Oxley Act (SOX), innført etter Enron-skandalen. Endringer i eierstyring og selskapsledelse, økt ledelsesansvar og formalisering av selskapets etablering og evaluering av intern kontroll av den finansielle rapporteringen, er noen av hovedpunktene i loven. Mer omfattende tilsyn og økt straff er andre punkter. Tilsvarende innstramming i lover eller offentlig tilsyn ble innført i andre land. I Norge tok for eksempel Finanstilsynet over rollen med tilsyn av regnskapene for børsnoterte selskaper, og det ble opprettet et uavhengig sakkyndig utvalg som skulle ta stilling til regnskapsfaglige spørsmål.

TABELL 3 Scoreskjema for vurdering av risiko for regnskapsmanipulasjon i finansregnskapet (med illustrasjon på en utfylt score).

VURDER DEN FINANSIELLE RAPPORTERINGEN PÅ FØLGENDE OMRÅDER:	IKKE RIKTIG				RIKTIG
	1	2	3	4	5
<i>Kvaliteten på finansiell rapportering</i>					
Avsetninger og estimater: Redegjør presist og detaljert for forutsetninger og sensitiviteter.					X
Redegjør for positive og negative hendelser og risikoer på en balansert måte.				X	
Få endringer i regnskapsprinsipper og praktisering (unntatt når påkrevd etter IFRS).				X	
Ikke-rapporterte feil i tidligere regnskap.					X
Ingen forbehold eller presiseringer i revisors beretning.				X	
Høy kvalitet og presisjon på relevante opplysninger i notene.				X	
Detaljert informasjon på spesielle og 'andre' inntekter og kostnader, slik at bruker er i stand til å skjelle mellom ikke-driftsrelaterte poster, engangsposter og vanlige driftsposter.					X
<i>Karakteristika</i>					
Lav kompleksitet i underliggende transaksjoner*.				X	
Liten grad av subjektivt skjønn på vesentlige vurderingsposter (eks. bruker eksterne kilder).			X		
<i>Karakteristika på regnskapsprodusenten</i>					
Høy kompetanse og erfaring for de sentrale personene involvert i regnskapsavleggelsen.					X
Ikke sterkt dominerende personer med vesentlig innflytelse på regnskapet.					X
Ledelse med balansert risikoprofil og fremstilling.			X		
Ikke vesentlige bonus eller aksjeprogrammer (og særlig ikke vesentlige opsjonsprogrammer) hvor verdiutvikling er sterkt knyttet opp mot resultat eller aksjekurs.				X	
Det er ikke nært forestående børsnotering, kapitalinnhenting eller fusjon (evt. oppkjøp hvor egne resultater eller aksjeverdi er viktig).					X
Det har ikke nylig vært endring i toppledelsen, med påfølgende vesentlig endring i samlede avsetninger, nedskrivninger, restruktureringskostnader eller 'engangsposter'.	X				
Ledelsen har åpen og transparent kommunikasjon om finansielle forhold.					X
<i>Karakteristika av kontrollmiljøet</i>					
Kompetent styre og revisjonsutvalg med betydelig innslag av uavhengige (fra ledelse og eiere) styremedlemmer.					X
Høy kvalitet og effektivt regulatorisk regime og tilsyn i landet der selskapet rapporterer.					X
Ansett høy kvalitet på og effektiv internkontroll, og ikke rapport om interne svakheter.				X	
Etablert internrevisjon med høy kvalitet og integritet.			X		
Ikke store, dominerende eiere.				X	
<i>Røde flagg** i rapporterte tall</i>					
Godt samsvar mellom EBITDA og kontantstrøm fra drift (samlet over tid), der ev. betydelige avvik er godt forklart.					X
Godt samsvar for relevante nøkkeltall med sammenlignbare selskaper (noen år sett i sammenheng), f.eks. gjennomsnittlig lønnsomhet, nedskrivninger, avskrivningstid eiendeler, forutsetninger anvendt for diskontering mv. Ev. avvik er godt forklart.					X
Rapporterte tall over mange perioder er ikke for tett på eller like over estimater, målsetninger eller forventning.			X		
Få engangsposter over tid i regnskapet eller i oppstilling på utsiden av regnskapet. Balanse mellom positive og negative resultatposter.			X		
Få vesentlige endringer i periodiseringer og estimater uten gode forklaringer. Estimater stemmer godt med endelig utfall.				X	
Ikke vesentlig oppbygging av fordringer, varelager, langsiktige tilvirkningskontrakter/varer i arbeid, balanseførte utviklingsutgifter, immaterielle eiendeler over tid (målt i prosent av salg) uten gode forklaringer.					X
Få usikre, ikke-resultatførte forpliktelser. Usikre forpliktelser (resultatført eller ikke) er presist beskrevet med forutsetninger og utfallsrom.					X
Samlet score for vurdering av risiko for misligheter					4,0

* Eksempler på kompleksitet i underliggende transaksjoner; transaksjoner med lang tidshorisont (f.eks. anleggskontrakter), transaksjoner som omfatter flere komponenter (f.eks. oppsplitting i maskinvare, programvare, vedlikehold/oppdatering programvare, opplæring og service), kompleks finansiering, omfattende bruk av finansielle derivater eller sikring.

** 'Røde flagg' i denne sammenheng betyr indikasjoner på manipulerede regnskapstall.

STRENGERE REGULERING AV REVISORER

PCAOB ble etablert i USA og fører tilsyn med revisorer. De har vidtgående fullmakter for å kunne foreta undersøkelser og iverksette disiplinære tiltak. De fleste EU/EØS-land, inkludert Norge, har lignende revisor-tilsyn. Revisor har nå begrensninger i omfang og type av ikke-revisjonstjenester. I EU har man i tillegg innført obligatorisk bytte/rotasjon av revisjonsselskap og ansvarlig revisor med jevne mellomrom for børsnoterte selskaper.

ØKTE KRAV TIL EIERSTYRING OG SELSKAPSLLEDELSE

Sarbanes-Oxley Act (SOX) introduserte flere krav til de børsnoterte selskapene, herunder etablering av revisjonsutvalg. Mange andre land innførte tilsvarende krav i lover og forskrifter. Uavhengige organisasjoner

kom med anbefalinger for god eierstyring og selskapsledelse, herunder uavhengige styremedlemmer, som NUES i Norge.

AVSLUTNING

Etter å ha lest denne artikkelen kan man kanskje tro at de fleste regnskapene er fulle av regnskapsmanipulasjon og svindel. Det er selvsagt ikke tilfellet. En kombinasjon av hederlige ledere, kontrollarbeid utført av styret, eksterne revisorer og tilsyn sikrer at de fleste regnskaper er pålitelige. Det er imidlertid alltid rom for skjønn i et finansregnskap. En analytiker bør alltid ha en dose sunn skepsis når et regnskap analyseres. Indiksjoner på regnskapsmanipulasjon og scorekortet som er presentert i artikkelen, kan derfor forhåpentligvis være til god hjelp. M

REFERANSER

- Barth, M.E., Elliot, J.A. & Finn, M.W. (1999). Market rewards associated with patterns of increasing earnings. *Journal of Accounting Research*, 37(2), 387–413.
- Beest, F., Braam, G. & Boelens, S. (2009). *Quality of Financial Reporting: measuring qualitative characteristics*. Working paper. Tilgjengelig på: <http://www.ru.nl/nice/workingpapers> (lesedato: 17.10.2016).
- Brown, L.D. & Sivakumar, K. (2003). Comparing the Value Relevance of Two Operating Income Measures. *Review of Accounting Studies*, 8(4), 561–572.
- Burgstahler, D. & Dichev, I. (1997). Earnings management to avoid earnings decreases and losses. *Journal of Accounting and Economics*, 24(1), 99–126.
- Center for Audit Quality (2014). *Financial restatement trends in the United States*. Tilgjengelig på: <http://www.thecaq.org/financial-restatement-trends-united-states-2003-2012>, (lesedato: 17.10.2016).
- Chao, C.L., Kelsey, R.L., Horng, S.-M. & Chui-Yu Chiu (2004). Evidence of earnings management. *The Engineering Economist*, 4(1), 63–93.
- Collins, J., Shackelford, D. & Wahlen, J. (1995). Bank differences in the coordination of regulatory capital, earning and taxes. *Journal of Accounting Research*, 33(2), 263–291.
- DeAngelo, H. (1988). Managerial compensation information costs and corporate governance: The use of accounting performance measures in proxy contents. *Journal of Accounting and Economics*, 10(1), 3–36.
- Dichev et al. (2013). *Earnings Quality: Evidence from the Field*. Tilgjengelig på: <http://ssrn.com/abstract=2103384> (lesedato: 17.10.2016).
- Erickson, M. & Wang, S-w. (1999). *Earnings management by acquiring firms in stock for stock mergers*. *Journal of Accounting and Economics*, 27(2), 149–176.
- Gaynor, L.M., Seaton Kelton, A., Mercer, M. & Lombardi Yohn, T. (2016). *Understanding the relation between Financial Reporting Quality and Audit Quality*. Tilgjengelig på: <http://ssrn.com/abstract=2748054> (lesedato: 17.10.2016).
- Giroux, G. (2004). *Detecting earnings management*. Hoboken, N.J.: John Wiley & sons Inc.
- Erickson, M. & Wang, S-w. (1999). Earnings management by acquiring firms in stock for stock mergers. *Journal of Accounting and Economics*, 27(2), 149–176.
- Graham, B. & Dodd, D. (1934). *Security Analysis*, s. 352. Columbus, Ohio: McGraw-Hill.
- Griffiths I. (1986). *Creative Accounting*. London: Sidgwick & Jackson.
- Healy, P.M. & Palepu, K.G. (1990). Effectiveness of accounting based dividend covenants. *Journal of Accounting and Economics*, 12(1–3), 97–124.
- Healy, P.M. & Wahlen, J.M. (1999). A review of the earnings management literature. *Accounting Horizons*, 13(4), 365–383.
- Healy, P.M. (1985). The effect of bonus schemes on accounting decisions. *Journal of Accounting and Economics*, 7(1–3), 85–107.
- Holthausen, R.W., Larcker, D.F. & Sloan, R.G. (1995). Annual bonus schemes and the manipulation of earnings. *Journal of Accounting Economics*, 19(1), 29–74.
- Jones, M.J. (2010). *Creative accounting, fraud and international accounting scandals*. Chichester: Wiley.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A. & Vishny, R. (1998). Law and finance. *Journal of Political Economy*, 106(6), 1113–1155.
- Messier, W.F., Glover, S.M. & Prawitt, D.F. (2012). *Auditing & Assurance Services: A systematic approach*. 8. utg. Boston: McGraw-Hill.
- Schipper, K. (1989). Commentary on earnings management. *Accounting Horizons*, 3(4), 91–102.
- Sloan, R.G. (1996). Do stock prices fully reflect information in accruals and cash flows about future earnings? *The Accounting Review*, 71(3), 289–315.
- I tillegg er Wikipedia generelt brukt for å innhente informasjon om selskapene beskrevet i eksemplene.